

РАЗДЕЛ II

ІМПЛЕМЕНТАЦЫЯ І РЭВІТАЛІЗАЦЫЯ НЕМАТЭРЫЯЛЬНАЙ І МАТЭРЫЯЛЬНАЙ КУЛЬТУРНАЙ СПАДЧЫНЫ БЕЛАРУСІ

А.І. Смолік (Мінск, Беларусь)

НЕМАТЕРЫЯЛЬНАЯ КУЛЬТУРНАЯ СПАДЧЫНА БЕЛАРУСІ: ТЭАРЭТЫКА-МЕТАДАЛАГІЧНАЕ ПОЛЕ І ПРАКТЫКА

Абагульняюцца навукова-метадычныя падыходы беларускіх і замежных даследчыкаў да вызначэння сутнасці і зместу катэгорыі фундаментальнай культуралогіі «нематэрыяльная культурная спадчына», упершыню ўведзенай ЮНЕСКА ў тэкст Канвенцыі аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны. Аўтар адстойвае правамернасць інтэрпрэтацыі дадзенага паняцця з улікам нацыянальнай спецыфікі культуры розных краін свету. Аналізуецца трактоўка тэрміна дзяржаўнымі і навуковымі інстытуцыямі Беларусі.

Ключавыя словы: *артэфакт, гісторыка-культурная каштоўнасць, імплементацыя, культура, рэвіталізацыя, спадчына.*

Навуковае вывучэнне сутнасці і зместу нематэрыяльнай культурнай спадчыны ў свеце, у тым ліку і Беларусі, пачынаецца ў пачатку ХХІ ст., дакладней, з 2003 г. Менавіта у гэтым годзе ў Парыжы на 32-й сесіі Генеральнай канферэнцыі Арганізацыі Аб'яднаных Нацый па пытаннях адукацыі, навукі і культуры (далей – *ЮНЕСКА*) была прынята Міжнародная канвенцыя аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны (далей – *НКС*) [1]. У сувязі з фіксацыяй дадзенага паняцця міжнародным прававым актам, у навуковых колах распачаліся навуковыя дыскусіі. Справа ў тым, што да гэтага часу дэфініцыі «нематэрыяльная культурная спадчына» не існавала. У гуманітарным дыскурсе і нарматыўна-прававой сферы разглядаліся асобныя яе аспекты (абрады, традыцыі, фальклор і г.д.) альбо НКС абазначалася тэрмінамі «духоўныя каштоўнасці», «гісторыка-культурная спадчына», «гісторыка-культурныя каштоўнасці» [2].

Праблема даследавання НКС апынулася ў цэнтры шэрагу навук: гісторыі, культуралогіі, музейлогіі, сацыялогіі, філасофіі, юрыспрудэнцыі і інш. Аналіз навуковых падыходаў да яе вывучэння сведчыць, што даследаванне артэфактаў нематэрыяльнай культурнай спадчыны носіць у асноўным прыкладны характар пры яўным адставанні тэарэтычнага асэнсавання і разумення яе сістэмнага характара. Гэта наглядна бачна ў тым, што сам тэрмін НКС да нашага часу не мае адназначнага вызначэння. Выяўленне феномена нематэрыяльнай культурнай спадчыны і звязаным з

ім колам тэрмінаў уяўляецца такім жа складаным, як і вызначэнне феномена самой культуры. Разнастайнасць тэрмінаў і характарыстык, як правіла, звязана з тымі мэтамі і задачамі, якія стаяць перад даследчыкам-тэарэтыкамі ці спецыялістамі-практыкамі.

Аналіз сучасных тэарэтыка-метадалагічных падыходаў да выяўлення сутнасці НКС дазваляе вылучыць наступную класіфікацыю тэрміналагічага кола нематэрыяльнай культурнай спадчыны.

Першая група – **прагматычная**. Яна дэманструе погляд на спадчыну з пункту гледжання прававых і маёмасных адносін у гра-мадстве. Для даследчыкаў дадзенай групы характэрна скрупулезнае вывучэнне ўнутранага зместу спадчыны, але пры гэтым адсутнічае характарыстыка яе ролі як фактара сацыяльна-эканамічнага жыцця, аб’екта палітыкі, г. зн. сістэмы ўсіх знешніх узаемасувязей.

Другая група – **інфармацыйная**, ці **сінергетычная**. Гэты падыход да тэрміналогіі абумоўлены ўзаемасувяззю паміж культурай, спадчынай і інфармацыяй, і падходам да НКС як да інфармацыйна-культурнага феномена.

Трэцяя група – **эканамічная**, дзе паняццёвы апарат звязаны з праблемамі і перспектывамі выкарыстання спадчыны ў якасці рэсурса для эканамічнага развіцця, турызма і т. п.

Чацвёртая група – **сацыяльна-гуманітарная**. Нягледзячы на пэўныя рысы падабенства з папярэдняй групай, неабходна адзначыць, што, што падыход тут больш шырокі і арыентаваны на разгляд спадчыны як рэсурса развіцця для грамадства ў цэлым, уключаючы не толькі эканамічныя аспекты, але і шырокае кола сацыяльных і гуманітарных аспектаў.

Аналіз прац беларускіх навукоўцаў і нарматыўна-прававых актаў, якія тычацца аховы культурнай спадчыны паказвае, што ў іх рэдка ўжываецца канцэпт «нематэрыяльная культурная спадчына».

Так, у законе «Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны Рэспублікі Беларусь» выкарыстоўваюцца такія паняцці, як «нематэрыяльныя культурныя каштоўнасці» і «нематэрыяльныя праявы творчасці чалавека» [2, арт. 1]. У фундаментальнай культура-логіі пад культурнымі каштоўнасцямі разумеецца сукупнасць «найбольш адметных па сваіх якасцях твораў інтэлектуальнай, мастацкай і рэлігійнай творчасці. У гэты пералік таксама ўваходзяць архітэктурныя і іншыя збудаванні, унікальныя творы рамёстваў, увесь набор археалагічных і часткова этнаграфічных рарытэтаў з нагоды іх старажытнасці. Культурнымі каштоўнасцямі з’яўляюцца таксама пэўныя квінтэсенцыі сацыяльнага вопыту грамадства, у межах якіх сабраны найбольш апраўдаўшыя сябе і паказаўшыя найбольшую сацыяльную эфектыўнасць прынцыпы ажыццяўлення жыццядзейнасці: норавы, звычаі, стэрэатыпы, ментальнасць, узоры паводзін, ацэнкі, вобразы, інтэрпрэтацыі і інш.

Такім чынам, паняцце «нематэрыяльныя культурныя каштоўнасці» ахоплівае шырокае кола з’яў і працэсаў сучаснай жыццядзейнасці людзей, у той час як у Канвенцыі 2003 года канкрэтна абазначаны артэфекты культуры, якія з’яўляюцца аб’ектамі НКС: «звычаі, формы ўяўленняў і выражэння, веды, і навыкі, а таксама звязаныя з імі інструменты, прадметы, артэфекты і культурныя прасторы» [1].

Такім жа аб’ёмным з’яўляецца і паняцце «нематэрыяльныя праявы творчасці чалавека». Пад імі, у першую чаргу, неабходна разумець спецыялізаваную сферу культуры, функцыянальна выконваючую задачы інтэлектуальна-пачуцёвага адлюстравання быцця ў мастацкіх вобразах, г. зн. усе віды мастацтва, у тым ліку і сучасныя, а не толькі традыцыйныя. Такая інтэрпрэтацыя паняцця «нематэрыяльная культурная спадчына» навукавай супольнасцю і прадстаўнікамі юрыспрудэнцыі Беларусі, на наш погляд, ёсць правамернай, таму што дадзены падыход да паняцця, сфармуляванага ЮНЕСКА, адлюстроўвае беларускі нацыянальны аспект праблемы захавання НКС і таго вялікага значэння, якое яна мае для развіцця беларускага грамадства. Нацыянальная культурная спадчына з’яўляецца ўнікальнай для кожнай краіны і Рэспубліка Беларусь імкнецца прадставіць на міжнародны ўзровень лепшыя, найбольш значныя ў аксіялагічных адносінах артэфекты.

Нягледзячы на розную інтэрпрэтацыю дэфініцыі НКС, адчуваючы яго недасканаласць і ўмоўнасць, прадстаўнікі розных сацыяльна-гуманітарных навук актыўна карыстаюцца разглядаемым тэрмінам для адрознення аб’ектаў матэрыяльных і прыродных. Дарэчы, узорам для канцэпта нематэрыяльнай спадчыны паслужыла раней замацаванае паняцце «спадчына матэрыяльная», якое ўключае прызнакі «культурнае» і «прыроднае».

Акрамя дыскусій, выкліканых неадназначнасцю пераклада дадзенага тэрміна, не аслабла *дыскурсіўная фаза* спрэчак адносна зместу НКС. Яе вызначэнне падрабязна і канкрэтна ўтрымліваецца ў Канвенцыі 2003 года. У артыкуле 2 даецца наступнае яе вызначэнне: да нематэрыяльнай культурнай спадчыны адносяцца звычаі, формы ўяўлення і выражэння, веды і навыкі, а таксама, звязаныя з імі інструменты, прадметы, артэфекты і культурныя прасторы, прызнаныя супольнасцямі, групамі і, у некаторых выпадках, асобнымі людзьмі ў якасці часткі іх культурнай спадчыны. Такая спадчына праяўляецца ў: а) вусных традыцыях і формах выражэння, уключаючы мову ў якасці носьбіта нематэрыяльнай культурнай спадчыны; б) выканальніцкім майстэрстве; в) звычаях, абрадах, святах; ведах і звычаях, якія адносяцца да прыроды і сусвету; г) ведах і навыках, звязаных з традыцыйнымі рамёствамі [1, арт. 2].

Дадзенае паняцце ў трактоўцы ЮНЕСКА не ўсімі навукоўцамі ўспрымаецца адназначна. Так, расійскі культуралаг М.Е. Каулен

прытрымліваецца іншага вызначэння. На яе думку, пад НКС неабходна разумець сукупнасць заснаваных на традыцыі форм культурнай дзейнасці і выражэння, якія фарміруюць у суб'ектаў чалавечай супольнасці пачуццё самабытнасці і пераемнасці і прызнаюцца каштоўнасцю. Яна лічыць, што ў паняцце нематэрыяльнай спадчыны патрэбна ўключыць як аб'екты спадчыны, так і спосабы яе трансляцыі, сацыяльныя механізмы перадачы традыцыі ад чалавека чалавеку. Адзінкай вымярэння спадчыны, па яе меркаванні, выступае аб'ект нематэрыяльнай спадчыны [3, с. 62].

Аналагічнага падыходу да выяўлення сутнасці НКС прытрымліваецца аўстралійскі археолаг Р. Гарысан, які свярджае, што нематэрыяльную спадчыну неабходна разглядаць як працэс збірання прадметаў і практык, якія выступаюць у якасці лустэрка для сучаснасці, звязанага з пэўным наборам каштоўнасцей, якія суб'екты культуры жадалі б узяць у будучае [4, с. 4].

Літоўскі гісторык Р.Чэпайтэне таксама схільная ўяўляць НКС як працэс стварэння значэнняў, дзякуючы якім ідэнтычнасць і сацыяльныя каштоўнасці становяцца спрэчнымі, пацвярджаемымі ці адхіленымі [5].

Кітайскія культурныя антрапалагі Лю Чжуан і Му Яньлі адзначаюць, што канцэпцыя ЮНЕСКА не з'яўляецца самадастатковай у навуковых колах Кітая. Праблема заключаецца ў разуменні тэрміна «нематэрыяльны». Шэраг кітайскіх этнолагаў лічаць, што НКС раўназначна духоўнай культуры. У адпаведнасці з вызначэннем Камітэта па выратаванні грамадскай культурнай спадчыны Кітая, НКС азначае «прадукт культуры ці культур, якія створаныя папярэднікамі і засвоенныя сучаснікамі» [6, с. 184]. Такі падыход да сутнасці нематэрыяльнай спадчыны заснаваны на самаідэнтыфікацыі суб'екта культуры, які павінен пераканацца ў тым, што для яго пэўны артэфакт культуры з'яўляецца духоўнай каштоўнасцю, у адваротным выпадку спадчына будзе перапыннена, і такі аб'ект культуры ўжо нельга будзе аднесці да НКС.

Гарачай тэмай у культуралагічных колах стала пытанне аб прадстаўніках гуманітарных навук, якія павінны займацца даследаваннем НКС. Шэраг еўрапейскіх навукоўцаў схільны лічыць, што нематэрыяльная спадчына – гэта сфера этналогіі і антрапалогіі. Такага погляду, напрыклад, прытрымліваюцца антрапалагі С.А. Аруцонаў, Ю.В. Брамлей, Ж. Леал, Т.С. Кур'янава, А. Девале, П. Клеменце, К.В. Чыстоў і інш. Так, А. Девале перакананы, што дадзеныя з'явы даўно вядомы этнолагам, якія ўжо больш стагоддзя фатаграфуюць, запісваюць, здымаюць цырымоніі, святы, танцы, працэсы работы майстроў ці проста фрагменты паўсядзённага жыцця [7, с. 10].

У гуманітарным дыскурсе шырока распаўсюджаны яшчэ адзін погляд на праблему крытычнага даследавання нематэрыяльнай спадчыны, згодна з якім роля антрапалогіі прызнаецца толькі ў шэрагу астатніх гуманітарных

дысцыплін. Прыхільнікі дадзенай пазіцыі лічаць, што феномен нематэрыяльнай культурнай спадчыны з'яўляецца хутчэй культуралагічнай і гістарычнай практыкай вартай спецыяльнага вывучэння.

Р. Чэпайтэне прытрымліваецца міждысцыплінарнага падыходу да даследавання НКС. На яе думку, даследаванне нематэрыяльнай спадчыны павінна засноўвацца не толькі на класічнай трыядзе археалогіі, архітэктуры і гісторыі, традыцыйна звязаных з матэрыяльнай спадчынай, але і на такіх дысцыплінах, як антрапалогія, геаграфія, культуралогія, музейалогія, педагогіка, сацыялогія, эканоміка і інш. [5, с. 173].

Расійскія даследчыкі артэфектаў НКС (Т.П. Калугіна, Л.А. Клімаў, М.Е. Каулен, Е.Н. Масцяніца, Э.А. Шулепава і інш.) адстойваюць пазіцыю, згодна якой навуковая распрацоўка праблем НКС павінна адбывацца ў рамках музейнаўства. Так, Л.А. Клімаў сцвярджае, што музей у адносінах да артэфектаў НКС выступае як складаны кадзіруючы механізм, які ажыццяўляе адбор з'яў культуры, іх вывучэнне і перадачу» [8, с. 7]. Аналагічнай пазіцыі прытрымліваецца і шэраг такіх беларускіх культуролагаў і гісторыкаў, як А.А. Гужалоўскі, Т.А. Джумантаева, А.Н. Калбаска, С.К. Канановіч, І.Г. Лупашка і інш. Яны лічаць, што асноўнай задачай інстытуцый Рэспублікі Беларусь з'яўляецца музейфікацыя аб'ектаў НКС, экспаніраванне іх на выставах і экспазіцыях.

У названых пунктах гледжання, падаецца, патрэбна адзначыць адно істотнае ўпушчэнне: у разважаннях навукоўцаў размова ідзе аб гісторыка-культурнай спадчыне ў цэлым, а не толькі аб нематэрыяльнай спадчыне.

Акрамя праблемы вызначэння дысцыплінарных межаў даследавання артэфектаў НКС маюцца і іншыя дыскусійныя праблемы. У прыватнасці, на працягу многіх гадоў не сціхаюць спрэчкі адносна навуковых падыходаў да патрыманалізацыі нематэрыяльнай спадчыны. Так, расійскія культуролагі М.Я. Кабіцкі і М.В. Калмыкова, зыходзячы з радыкальных поглядаў, сцвярджаюць, што вылучэнне з артэфектаў культуры аб'ектаў нематэрыяльнай спадчыны з'яўляецца вынікам глабалізма, які мае негатыўныя наступствы, бо заходнія краіны навязваюць астатнім цывілізацыям і культурам сэнсы, каштоўнасці і дыскурсы еўропачэнтрызма [9, с. 136].

Р. Чэпайтэне звяртае ўвагу на такі міжцывілізацыйны парадокс у галіне НКС, як змест «Рэпрэзентатыўнага спіса нематэрыяльнай культурнай спадчыны чалавецтва», які, на яе погляд адлюстроўвае дваякія стандарты. Так, еўрапейскую культуру у ім прадстаўляюць у асноўным толькі феномены, звязаныя з фальклорам, у той час як усходнія краіны ў сваёй большасці намінуюцца артэфектамі высокай культуры (напрыклад, тэатрам ценяў і операй Кунку ў Кітаі, тэатрам Нагаку ў Японіі).

Такое разыходжанне ў поглядах, як нам падаецца, абумоўлена рознымі падыходамі да інтэрпрэтацыі аўтэнтычнасці ў краінах Захаду і Ўсходу. Гэта

дазваляе экспертам НКС па-рознаму канструяваць артэфакты традыцыйнай культуры. Зыходзячы з мясцовага кантэксту аб'ектаў НКС, эксперты праводзяць дваю аперцыю: дэкантэкстуалізацыю і рэкантэкстуалізацыю. У выніку такіх маніпуляцый яны пераўтвараюцца ў вялікую традыцыю, а з праяў грамадскага і культурнага жыцця розных сацыяльных груп – у знакі ідэнтычнасці, з аб'ектыўных аспектаў культуры – у суб'ектыўныя ідэнтытарныя эмблемы.

У сувязі з канструяваннем традыцыйнага ўзнікае праблема канцэпта аўтэнтычнасці і крытэраў, якія б дазвалялі адносіць тыя ці іншыя працэсы і з'явы да аб'ектаў НКС. М.Е. Каулен і беларускі філосаф Э.К. Дарашэвіч лічаць яго надзвычай важным. На іх думку, асноўнымі метадамі работы з аб'ектамі НКС павінны быць толькі тыя, з дапамогай якіх магчыма выявіць арыгінальнасць артэфакта. Аналагічных поглядаў прытрымліваецца і кітайскі філосаф Лю Куйлі, які мяркуе, што пры вывучэнні аб'екта НКС неабходна зыходзіць з высвятлення таго, ці з'яўляецца ён пастаянным у часе і прасторы [10, с. 129]. Прыхільнікі такога падыходу да патрымана-лізацыі артэфактаў НКС зыходзяць з таго, што культурныя працэсы і з'явы пастаянна змяняюцца з развіццём і прагрэсам гістарычнай эпохі. Адна з іх знікаюць назаўсёды, таму што больш не сумяшчаюцца з новым сацыяльным асяроддзем. Адначасова ёсць і такія, якія працягваюць дэманстраваць сваю моцную жыццяздольнасць альбо набываць новае развіццё ў розных праявах. Разам з афіцыйнымі крытэрамі ЮНЕСКА крытэр аўтэнтычнасці, на іх погляд, дазволіць больш аб'ектыўна ажыццяўляць працэс вызначэння артэфакта спадчыны. Дарэчы, у законе «Аб ахове гісторыка-культурных каштоўнасцяў» падкрэсліваецца, што аб'екты НКС катэгорыі А павінны ўтрымліваць поўную аўтэнтычнасць і дакладнасць, быць безумоўнымі і нязменнымі [2, арт. 16].

Такім чынам, прааналізаваўшы погляды айчынных і замежных навукоўцаў у галіне вывучэння праблем захавання нематэрыяльнага праяўлення творчасці чалавека (НКС), можна канстатаваць, што дэфініцыя нематэрыяльнай культурнай спадчыны ў сучасным гуманітарным дыскурсе новая, якая яшчэ праходзіць працэс канцэптуальнага навукова-тэарэтычнага і юрыдычнага афармлення. Панарама айчынных, заходнееўрапейскіх і ўсходнеазіяцкіх даследчыкаў НКС – стракатая і характарызуецца пэўнай міждысцыплінарнай раз'яднанасцю. У сувязі з гэтым мяркуем, што інтэнсіўны разгляд і абмеркаванне пытанняў нематэрыяльнай спадчыны будзе садзейнічаць паглыбленаму разуменню дадзенай фармальна новай з'явы і выпрацоўцы эфектыўных практык і стратэгий яе выкарыстання.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Конвенция об охране нематериального культурного наследия

[Электронный ресурс]: принята 17 окт. 2003 г. 32-й сессией Генеральной конференции ООН по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО). Режим доступа: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540r.pdf>. Дата обращения: 18.12.2018.

2. Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны Рэспублікі Беларусь : Закон Рэсп. Беларусь, 9 студз. 2006 г., № 98-3; в ред. Закона Рэсп. Беларусь от 28.12.2009 г. // Консультант Плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр» Нац. Центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2011.

3. Каулен М.Е. Научные основы музеефикации нематериальных и средовых объектов в контексте музееведения / М.Е. Каулен // Вестн. Моск. гос. ун-та культуры и искусств. 2006. № 4. С. 61–65.

4. Harrison R. Heritage: Critical approaches. Abingdon / R. Harrison. New York : Routledge, 2013. 356 p.

5. Ченайтене Р. Культурное наследие в глобальном мире / Р. Ченайтене. Вильнюс : ЕГУ, 2010. 217 p.

6. Лю Чжуан, Му Яньли. Анализ и разъяснение понятия НКН / Чжуан Лю, Яньли Му // Юго-Западный университет. журн: гуманитарные и общественные науки. 2008. № 5. С. 180–187.

7. Desvallées A. La muséologie et les catégories de patrimoine immatériel. Questions de terminologie, à propos de intangible heritage / patrimoine immatériel et patrimoine intangible / A. Desvallées // Museology and Intangible Heritage. International Symposium, org. by ICOFOM. 20th General Conference of ICOFOM. Complete edition of the papers. Seoul : ICOM; München : MPZ. 2004. P. 7–14.

8. Климов Л.А. Музейон и интердисциплинарность / Л.А. Климов // Музей. 2012. № 4. С. 42–45.

9. Кабицкий М.Е., Калмыкова М.В. Организации Слоу Фуд и Терра Мадре и их деятельность по защите кулинарных и аграрно-промысловых традиций / М.Е. Кабицкий, М.В. Калмыкова // Традиционная культура: науч. альм. 2016. № 2. С. 133–138.

10. Лю Куйли. Небо – Земля – Человек, или Время – Пространство – Обряд. Охрана нематериального культурного наследия по отношению к созданию экокультуры / Лю Куйли // Традиционная культура: науч. альм. 2015. № 4. С. 127–131.

Д.У. Філіпчык (Мінск, Беларусь)

ВЫКАРЫСТААННЕ МУЗЕЯМІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ НЕМАТЭРЫЯЛЬНАЙ КУЛЬТУРНАЙ СПАДЧЫНЫ ДЛЯ ФАРМІРАВАННЯ НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЙ ІДЭНТЫЧНАСЦІ

У артыкуле разгледжана культурна-адукацыйная дзейнасць дзяржаўных музеяў Рэспублікі Беларусь, накіраваная на захаванне нематэрыяльнай культурнай спадчыны, а на падставе апошняй – на фарміраванне